

КАПАЛБАЕВ Октябрь Эркинович
И.Арабаев атындагы КМУнун
Окуу башкармалыгынын башчысы,
Т.И.К., доцент

УЛУУ ЗАЛКАРЛАР КОРГОЛ ЖАНА КАЛЫК

Бир нече миң жылдык карт тарыхы, көөнө маданияты жана улуу, ары даңазалуу көчү бар кыргыз элинде кандай гана хандар-бектер, атактуу кол башчылар, көйкашка баатырлар өтпөгөн. Бирок алар адашууну билбеген даанышмандардай, акылдын ээси – билгелердей, сөздүн ээси – чечендердей, талант ээси – ырчылардай эл арасында көп айтылбайт. Буга бир нече себептер бар. Аны териштирүү биздин максат болбогондуктан, туура эле бүгүнкү мезгилде түптүү кыргыз эли түп көтөрүлө мааракелерин өткөрүп жаткан эки улуу зат, кайыптан бүткөн зор таланттарга ээ болгон залкарлар жөнүндө кеп болмокчу.

Кош босого эшикти,

Коргол, сен мурун аттадың, – деп Корголду кара жаак, жез таңдай атыккан улуу акын Калык Акы уулу айткандай, Коргол Калыктан бир жашка улуу болгон. Коргол Досуев 1882-жылы Кетмен-Төбөнүн Ак-Булагынын Айыкты деген жайыгында туулса, Калык Акы уулу Жумгал жергесинин Кара-Ой айылында 1883-жылы туулуп, бир жашында ата-энеси менен Кетмен-Төбөгө ооп келип, 1914-жылдын март айына чейин ошол өрөөндө турук алып калган. Акын катары дагы Кетмен-Төбөлүк акын катары элге таанылган. Биз кеп кылып жаткан эки акындын тагдырлары дагы татаал, ал тургай эки акындын тең аталары өрөөнгө таанымал усталардан жана мергенчилерден болсо, энелери сөзмөр, кеп кадырын түшүнгөндөрдөн болгондугу баарыбызга маалым.

Устатын сыйлап-урматтаган, эмгегин эскерип, дайым даңазалап тургандар боюнча төкмө акындар алдына адам салышпай келишет. Улуу акындар дайыма алгач устатынын санат, насаат ырларын, көңүл чордонун ээлеп алган күүлөрүн черткенден кийин гана өз чыгармаларына кезек беришкен. Акындардын ичинен Токтогулдай шакирт күткөн акындар аз кездешет. Ал эми устатынын атын өмүрлөрү өткөнчө ооздорунан түшүрбөй айтып өтүшкөн Коргол менен Калыкка эмне деп гана баа берсе болот. Кыргыз элинде эзелтен бери: “Жакшыга жакшылык кылсаң, андан кайтат, кайтпаса айтат. Жаманга жакшылык кылсаң, кайтпайт, кайтмак турсун айтпайт” – деген турбайбы. Токтогул Сатылгановдун чыгармаларын чогултууда да бул эки акын кыргыз элине кылымдык эмгектерди эстеликке калтырып кетишти.

Коргол Токтогул акын менен биринчи жолу 1896-жылы жолукса, Калык 1897-жылы жолуккан. 1910-жыл жылы Сибирден сүргүндөн качып келгенден кийин улуу акын менен экөө бир учурда жүрбөсө дагы аны менен бирге көпкө эл аралап жүрүп, атактары бирдей эле элге таанылган.

Коргол Токтогул акын менен биринчи жолу 1896-жылы, Калык 1897-жылы жолуккандыктарын алар ыр менен айтып өтүшөт. Албетте жылдарын айтпайт, он төрт жашта экендиктерин баса белгилешет. Улуу Токтогул акын 1910-жылы Сибирден качып келгенден кийин эки шакирти бир учурда анын колунда жүрбөсө дагы аны менен бирге, чогуу эл аралап жүрүп, атактары бирдей эле элге таанылган.

Токтогул айдоодон келгенде Керимбайдын энесинин ашы болот. Ырчыларды башынан жаман көргөн Рыскулбектин балдары ашка келген ырчыларды жамандап кетириш үчүн, Айчүрөк деген ырчы аялды даярдап жамандаттырат. Ошондо Ниязалы, Жеңижок, Токтогул, Эшмамбет, Жаңыбай, Курман, Кулуке, Коргол, Калык барышат. Айчүрөк ырдап киргенде карап турган калың эл күлүшүп кыйкырышып, берки ырчылар мазакталган абалда болот. Ошондо буга Корголдон башка ырчы жарабайт деп Токтогул айтса, Жеңижок, Эшмамбет кубаттаган:

– «Кордоп ырдоо жагынан,
Корголдон башка болбойт» деп,
Токтогул сунуш киргизди,
«Ыпылас экен ырлары,
Ырчынын баарын кордойт деп,
Сууп калган неме экен,

Суусардан бетер ойнойт» – деп Токтогулдун ушул айтканын баары кабыл алышат [Коргоол, 2013 : 313]. Ошончо ырчынын ичинен Коргол тандалып алынат. Айчүрөк менен айтышып, эгер ал жеңилип калса, бардык акындын абийирине доо кетмек. Бул жерде Коргол акындын тандалышы дагы бекер болгон эмес.

Корголдун, чечендиги, куудулдугу, төкмө акындыгы, балбандыгы жана олуялыгы менен атак даңкы чыккан Куйручукка дагы тийишип ырдаганына көңүл салыңыз:

– Куудулсуңбу Куйручук,
Азоо торпок жонуна.
Миниптирсиң тырмышып,
Куйругун бекем кармабай,

Түшүп калдың жылмышып, – дегенде, – Ырчылардан сага даба жок,– деп Куйручук сөз айтпай атын бастырып кетсе, Калыкты сынап жактырып: «Кайкы бел карагер аттай болуп, акындыгы атактуу акындардан кем калбайт жана жемин жедирбейт.

Эч кимден коркпогон баатырдыгы да бар» – деп баа берген экен. Эки акындын өтө окшош жактары – эч кимден коркпогон, жалтанбас курчтук мүнөздөрүндө турат. Калык Жамбыл, Эшмамбет акындар менен айтышып, аларды жеңилүү ызаасына буулуктурган. Ошондуктан аны Коргол Досуев:

Акын болсоң анык бол,

Атагы чыккан Калык бол.

Артында балдар сөз кылып,

Айта жүрчү тарых бол, – даңазалап ырдаган [Коргоол, 2013 : 155]. Алэми

Коргол Досуев өз учурунда заманды мактап ырда, Сталинди мактап ырда дегендерге:

Сталинчил акынбыз,

Сталинге жакынбыз.

Сталин деп жатырбыз,

Ушул турган баарыбыз,

Сталинге катынбыз, – деп ырдап, жетекке көнбөстүгүн көрсөткөн [Коргоол, 2013 : 374]. Ошол мезгилде мындай деп кимдер айталган. Тетирисинче, «Айланайын партия, Кагылайын партия» деп турган учур эмес беле. Эл эркелерин кимдер жазалай алат, ким батынат ага? Коргол акын жөн турбай Калыкка дагы тийишип жатпайбы:

Көзү тирүү экен, Калыгым,

Көрдүк эки заманды.

Сен болсо барып борборго,

Түштүң жарык оң жолго.

Жайдыр-кыштыр бир жүрүп,

Жакындап алдың чоңдорго.

Китеп болуп ырларың,

Чыгып жатат жыйнагың.

Жеткениң ошол болжолго.

Кейигениң эсимде,

Биз менен бирге жүргүн деп,

Кал десе болбой койгондо,

Жалгыз эле ырдабай,

Эл чогулган тойлордо.

Теңтуш элек башынан,

Бирге жүргөн жашынан.

Көз кырыңды сала жүр,

Көр-сокур Корголго,

Керемет жер баарына,
Кең Фрунзе шаарында.
Сен болсо жалгыз эмессиң,
Алымкул менен Осмонкул,
Алтындар бар жанында.
Жарпыңды жазып сүйлөшөөр,
Жанаша жүрүп дайыма.
Жаман экен мага эле,
Жалгыз калган айылда.
Барпы болсо башынан,

Жеке көнгөн жашынан... – деп бир топко чейин эргип ырдап, анын чоңдор менен жүргөндүгүн чымчып, айтып, ошол мезгилде анын жүр борборго деген акылына көнбөй койгондугун өкүнүү менен белгилеп жатат. Калыктан сырткары Алымкул Үсөнбаев дагы көп жолу чакырса, Чүйдүн аба ырайына шылтоолоп барбай койгон экен. Ал эми көп жерлерде «Токтогулдун каргышынан кийин сарттардын чайканасынан чыкпай ырдап калбадымбы» деп койчу деген маалыматтар көп кездешкени менен, «эненин каргышы бок» демекчи ата-баланын ортосундагы жипсиз байлам, улуулук урматтарды түшүнгөн инсаниятка көп нерсени айттырбай эле түшүндүрөт деп ойлойбуз. Же болбосо Калыктын Корголго жооп бергенин эле караңыз:

– Корголум, келдиң ардагым,
Колума комуз кармадым.
Келбей жүрүп сагынгам,
Кетмен-Төбө аймагын.
Көрө кетсем экен деп,
Көңүл эңсеп калгамын.
Өзүңдү көрүп кубандым,

Өчкөндөрдөн тамганым,

Өлгөндөрдөн калганым [Коргоол, 2013 : 169], – деп аны көргөндө улуу устаты Токтогулду, Жеңижокту, Ниязаалыны көргөндөй айтып жатканын баамдаса болот. Ага улай:

Өнөрүң калса артыңда,
Өлбөйсүң бул жалганда.
Кубат, күч берди бул заман,
Кулачты кенен жайганга,
Курч калам бар колумда,

Кумга да из салганга.

Китеп деген өлтүрбөс,

Экинчи бала турбайбы,

Эч болбоймун арманда! – деп ийгиликтерин дагы баса көрсөтүп жатат [Коргоол, 2013 : 171]. Өз чыгармасын кагазга түшүрө билүү чыгармачыл адамдардын жогорку сапаты экендигин белгилейт.

Кыргыз эл акыны Темиркул Уметалиев Калык менен Коргоолго байланыштуу аңызды төмөндөгүдөй баян кылат:

– Коргол Досуев жаш чагынан Какеме чамалаш киши болучу. Ал өзү бирге туруп, бирге жүргөн ырчылардын ичинен Токтогул менен Калыктан ийменгенин, ошол экөөнө гана батына албаганын көп айтуучу. Фрунзеге келген сайын мындагы ырчылардын баары менен жолугушпай, учурашпай кетчү эмес. Осмонкул менен да, Алымкул менен да тамалашып, кээде чарпыша кеткенге чейин ырдаша турган. Бирок ал кыялын Коргол ырчы Какеме көрсөтө алчу эмес. Какем менен тамашалашып ырдашканын уккан эмеспиз. Ал эми Какем атка минип ырдаган учурларда эргип кете турганын, анын астына чыккан ырчы болбогонун Коргол ырчы таң калып айта турган [Калык Акыев III том, 2003 : 517].

Кыргыз ССРинин Эл артисти Асек Жумабековдин дагы эскерүүсүн мисалга тартсак:

– «Кагылайын калкым. Калыкты эки жолу көрдүм. Мен бул жакка келгенде Осмонкул менен айтышканын көрүп калдым. Анын баары укмуш...

Жеңижок, Эшмамбет менен бирге ырдашып, ушулар жактырган Калык оңой кишиби.

Мыкты аксакалдардын бири болгон Корголдун бир айтканы бар эле. Коргол дагы укмуш эмес беле. Абдыкайыр Казакбаев – Борбордук комитеттин катчысы:

– Коргол аксакал, сизди угуп жүрүп, азыр көрдүк. Сөзүңүздү тыңдап олтуралы, сүйлөп бериңиз, көптү көрдүңүз, ким менен айтыштыңыз, кимди жеңип, кимден жеңилдиниз?» – деп сурап калды.

– Аа, айланайын Казакбай, – деп коет, мына Алымкул менен азыр да алышамын. Осмонкул менен оодарышамын, Ысмайыл менен азыр да чалышамын. Бирок бир иттигим бар, мына Калыкка өйдө карагыс болгом, – деп сөз баштады.

Кара-Сууда Калпанын ашында Токтогулду издеп кетип баратып, Калык ашка кабылып калган экен, мени издетип чакырткан экен. Издеп артынан жүрүп, эки күндөн кийин кечигип келдим. Калыкты мурун көргөн эмесмин. Жанымда бир жолдошум бар эле. Атты байлап, эми кечигип келсем деле мейли. Ырчы болгондон кийин ырдап кирейинчи деп, босогону аттасам. Эл толо экен. Анан:

– Оой, Калпакемдин ашына,

Кандай малды сойдуңар?

Казанчынын башына,

Кайсы сартты койдуңар?

Кечигип келсе Коргол деп,

Эмнесин сактап койдуңар? – дедим. Төрдө кара тебетейчен, кара мурут, мурду теңирейген, жашыраак өңдөнгөн бирөө олтуруптур. Бир убакта эле кудай урду, мени карап туруп эле:

– Калпакенин ашына,

Кашка айгыр сойгонбуз.

Казанчынын башына,

Баягы Маккам сартты койгонбуз.

Коргол ырчы келсе алар деп,

Калтасын сактап койгонбуз, – дегенде эле баспай калдым. Токтогулдан башка мени минтип ырдай алчу эмес эле, кудай ур! Элдин баары күлүп, акмагым чыкты. Төргө, төргө деп калышты.

Ошо жашыраак өңдөнгөндүн тизесин баса отурдум, уялганымдан, элдин күлкүсүнөн, жанагы сөздөн кийин титиреп, араң отурдум (Какем курч, кошоматчыны жаман көргөн, бетке чабар киши экен). Эми Калыктын ошо кездеги акындыгы, күчү укмуш экен.

– Сен өзүң кимсиң? – деп койдум. Анда ал:

– Ии, мен кишимин.

– Киши болгондо кайсыл айылдан, кайсы уруктан, кайдан келатасың? – деп койдум.

Ошентсем эле Калыктын сөзү да уу, өзү да курч, шумдук неме экен.

– Ой, окшуйган көр, эмне тергейсиң, мендей кишини көрө элек болсоң, мен Калыкмын, – дегенде эле колумдагы чыным ыргып кетип, карап калдым. Кудай сакта, Калык ушундай киши турбайбы? – деп эсим ооп, балакет басты, кайра-кайра карадым. Эми Калык, Калык дегендей эле экен. Мени кудай урганда ошондо Корголдун ырдаганын жаттап кала албадым. Калык угуп отурду дейт. Оой, биз акынбыз деп, кумурска жөргөлөп бараткансып эле этегин уйкаштырып коебуз. Эми бул Калыгың, арыкты суу алып кеткенде, чымды алып кетип таштагандай чаптайт экен. Калыкты ошондо көрүп, экинчи алдынан өтпөйүн деп сөз берип койдум» – деген экен Коргол акын [Акыев III, 2003 : 802-804].

Жогорудагыдан көрүнүп тургандай андан кийин Коргол менен Калыктын айтышкандыгын эч бир жерден жолуктурбайбыз. Учурашуу иретинде айтышканы

болбосо, чындап айтышкан эмес экен. «Асылды асыл билет» демекчи ар ким өз деңгээлин билгендиктен көп тийиштик сөздөрүн айтышкан эмес өңдөнөт.

Калык Акыев көптөгөн кол жазмаларын калтырып кеткендиктен, анын чыгармалары келини, профессор Магрифа Рахимова тарабынан 3 томдук болуп 2003-жылы жарык көргөн.

Ал эми Коргол атабыздын көптөгөн чыгармаларын чыгарабыз деп алып кеткен бойдон дайыны жок болуп жатат. Мүмкүн бир күнү жоголгон асыл чыгармалар табылып калар деген үмүттө жүргөн элек. Тилекке каршы, Алтымыш Мундузбаевдин өзү жазып алган не бир керемет ырлардын бардыгы анын аялынын кызганычынын айынан өрттөлүп кеткен тура. Аттигиң, көрсө, залкар талант жөн жеринен дербиш болуп кетпеген экен. Тайыздыктын арты көптөгөн оор тагдырларды жараткан тура.

Дагы айта кете турган жана тактай турган нерсе Коргол Досу уулу өмүрүнүн акыркы он жылдыгында кудайдын өкүмүнө моюн сунуп, бардык амалдарды толук аткарып, намаз окуп жүрүп, дүйнө салгандыгын акындын келини Базарбү эне тастыктап берди. Муну анын ырларынан деле көрүүгө болот. Айрым окумуштуулар, изилдөөчүлөр Коргол ырчыны атеист болгон деп туура эмес көз карашта жүрүшөт. Ошол эле учурда акынды бозо, арак ичип, көк эшек минип жүрүп өткөн деген дагы көз караштар калыптанып калгандай. Ичкен эмес, көк эшек минген эмес дегенден алыспыз. Болгону калыстык үчүн жана тарыхый инсандын элесин түзүүдө туура эмес көз караштар улана бербесин деген ойду айткыбыз келип жатат. Себеби тарых үчүн кичинекей болсо дагы зарыл нерсе экендигин баса белгилегибиз келет. Ал эми эшекти жашы өйдөлөгөндө минип баштаган экен. Жашы өткөн адамга эшек минүү, аны күтө билүү жеңил эмеспи. Жаш кезинде алкынтып аргымак, жорго минип дооронду жакшы сүргөндүгүн, жаштыкты сүйгөндүгүн ырларынан андап алуу кыйынга турбаса керек.

Корголдун дагы бир улуулугу анын атак-даңкты, мамлекеттик сыйлыктырды, даражаларды эңсеп, көксөбөгөндүгүндө болгон. Андан көрө бүтпөгөн махабатты, түгөнбөгөн арзууну каалаган өңдөнөт. Биз муну менен башка акындардын абийирине шек келтирели дегенден алыспыз. Болгону учурунда мамлекет тарабынан анча көңүлгө алынбай, маданий мурастары жазылып калынбай, жазылса сакталбай калганына өтө нааразы болобуз. Кандай деген мүмкүнчүлүктөр колдон чыгып кеткенине өкүнөбүз.

Ал эми Коргол Досу уулунун небере кызы Ондошева Майрамкан эже, чөбөрө жээн кызы Батыркулова Сайранын дагымааракеге карата оңдоп түзөөлөр, кошумчалар менен көлөмдүү китебин чыгарышы кыргыз адабиятына, дегеле маданиятка кошкон зор салымы деп билебиз.

Эки бирдей тең акын, обончу, аткаруучу, комузчу, дастанчы, кошокчу Коргол Досу уулу жана Калык Акы уулдарынын бир жылы өткөрүлүп жаткан мааракелери кут болуп, арбактары кыргыз элине ыраазы болушсун.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Акыев К. Чыгармаларынын үч томдук жыйнагы: Ырлар, айтыштар, кошоктор, жомоктор, поэмалар, дастандар, эпостор, эскерүүлөр, арноолор, иликтөөлөр. I том / Түз. проф. М.Р.Рахимова. – Б.: Бийиктик, 2003. – 724 б.
2. Акыев К. Чыгармаларынын үч томдук жыйнагы: Ырлар, айтыштар, поэмалар, жомоктор, эпос. II том / Түз. проф. М.Р.Рахимова. – Б.: Бийиктик, 2003. – 698 б.
3. Акыев К. Чыгармаларынын үч томдук жыйнагы: Эпос, мемуар, иликтөөлөр, эскерүүлөр, арноолор, сын баалар. III том / Түз. М.Р.Рахимова. – Б.: Бийиктик, 2003. – 880 б.
4. Коргоол: ырлар, термелер, айтыштар, эскерүүлөр / Түзүүчүлөр Ондошова М., Батыркулова С. –Б.: «Турар», 2013. -580б.+ 8б.